

С. А. Саблук*

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ

Категорія правосуб'єктності є однією з найзагальніших (базових) категорій юридичної науки. Зокрема вона стала предметом дослідження таких науковців як С. С. Алексєєв, С. К. Андрєєв, В. К. Бабаєв, О. С. Йоффе, В. С. Завадський, Т. І. Заславська, М. Г. Кобець, М. І. Козюбр, А. М. Колодій, С. О. Комаров, В. В. Копейчиков, О. Е. Лейст, О. В. Малько, О. С. Піголкін, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, Ю. М. Тодика, М. В. Цвік, М. Д. Шаргородський, Л. С. Явіч. Водночас у загальній теорії права мало уваги приділено питанню правосуб'єктності такого суб'єкта права як дитина.

Метою цієї статті є дослідження поняття, сутності, складових частин та особливостей правосуб'єктності дитини.

При дослідженні поняття правосуб'єктності у літературі можна виділити низку аспектів. По-перше, правосуб'єктність не є вродженою, даною від природи властивістю людини. З точки зору сутності юриспруденції вона є соціально-економічною якістю особи, яка полягає у державному визнанні за нею можливості участі у правовідносинах у ролі носія прав і обов'язків¹.

По-друге, правосуб'єктність може розглядатися як взаємозв'язок особи і суспільства щодо майбутніх відносин першої з усіма третіми особами — суб'єктами права. Саме тому її прийнято розглядати як одну з передумов виникнення конкретних правовідносин, поруч з нормою права і юридичним фактом².

По-третє, правосуб'єктність є юридичною мірою можливості участі осіб у відповідних правовідносинах. Дана міра подібно всім правовим формам юридично визначає межі правових можливостей особи³.

Як бачимо, правосуб'єктність — поняття багатогранне, фіксує один з аспектів юридичної якості особи — систему її стабільних юридичних властивостей.

На думку більшості учених, сутність правосуб'єктності найзагальніше може бути охарактеризована як заснована на нормах права юридична властивість особи бути учасником правовідносин.

Таким чином, найчастіше правосуб'єктність визначають через категорію “здатність”, і потрібно зазначити, що ця категорія найбільш точно відображає специфіку змісту правосуб'єктності. Водночас у літературі не бракує висловлювань про те, що категорія правосуб'єктності це є і “право”, і “сукупність прав”, “сумарне вираження суб'єктивних прав”⁴.

Правосуб'єктність складається з низки взаємопов'язаних елементів. Однак у науці не досягнуто повної єдності думок відносно структури категорії що досліджується. Одні дослідники ототожнюють її з правоздатністю⁵, інші розглядають у ній два елементи — правоздатність та дієздатність⁶, треті додають до цього ще й деликтоздатність і конкретні права й обов'язки, які виникають безпосередньо з закону⁷.

© Саблук С. А., 2008

* здобувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка

¹ Йоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. — М., 1961. — С. 210-211.

² Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. — М., 1974. — С. 20; Теория государства и права: Учебник / Под ред. В. К. Бабаева. — М., 2001. — С. 420.

³ Красавчиков О. А. Гражданская правосубъектность как правовая форма // Правовые проблемы гражданской правосубъектности: Межвузовский сборник научных трудов. — Свердловск, 1978. — Вып. 62. — С. 17-18.

⁴ Явич Л. С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений. — М., 1961. — С. 111.

⁵ Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. — М.: Госюридздат, 1950. — С. 6; Толстой Ю. К. К теории правоотношения. — Л., 1959. — С. 9-11.

⁶ Йоффе О. С., Шаргородский М. Д. Указ. работа. — С. 210-211, Кузнецова Л. Г., Шевченко Я. Н. Гражданско-правовое положение несовершеннолетних. — М; 1968. — С. 7; Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. — М., 1958. — С. 4, 37; Колодій А. М. Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — С. 138.

⁷ Гражданская деликтоспособность и антисоциальные сделки // Правовые проблемы гражданской правосубъектности. Межвузовский сборник научных трудов. — Свердловск, 1978. — Вып. 62. — С. 75; Звягнцева Л. М. Об охранительном элементе семейной правосубъектности // Правовые проблемы гражданской правосубъектности: Межвузовский сборник научных трудов. — Свердловск, 1978. — Вып. 62. — С. 114.

Для порівняння слід зазначити, що категорії, які є предметом нашого дослідження, термінологічно відмежовуються не в усіх правових системах. У Англії і США дієздатність і правоздатність визначаються одним терміном — “правова здатність” (*legal capacity*). У літературі та судовій практиці зустрічаються також терміни “пасивна правова здатність” (*passive capacity*), що за змістом, який вкладають у нього англійські юристи відповідає поняттю “правоздатність”, і “активна правова здатність” (*active capacity*), “здатність до здійснення правового акту” (*capacity for performance of legal act*), що означає дієздатність.

У Франції, як і у Англії, чіткого термінологічного розмежування між дієздатністю і правоздатністю не проводять. У ст. 3 ФЦК застосовується термін “*capacity*”, під яким розуміють дієздатність і правоздатність. На відміну від французького і англійського права, німецьке і швейцарське право вживає три терміни: правоздатність, дієздатність та деліктоздатність⁸.

Охарактеризуємо елементи правосуб’єктності, зокрема, правоздатності і дієздатності, які використовуються для характеристики властивостей, наявність яких дозволяє визнати дитину суб’єктом права. Їх зміст пов’язаний з низкою факторів. По-перше, визнання за суб’єктом права забезпечується насамперед юридично, тобто права і обов’язки дитини повинні бути визнані суспільством і державою та офіційно закріплені у нормативних приписах держави.

По-друге, для реалізації прав і обов’язків юридичне значення має вольовий характер, тобто можливість і здатність керувати своїми діями і розуміти їх, а внаслідок цього бути вільним у виборі варіанту поведінки. Щодо дитини, то її вольовий характер має принципові особливості. Воля дитини як особлива властивість індивіда, а отже і її здатність та можливість здійснювати права і виконувати обов’язки, формується поступово у процесі її розвитку і росту. Як наслідок, на кожному конкретному етапі життя дитини вона доповнюється чи замінюється волею батьків чи осіб, які їх замінюють. Період дитинства (неповноліття) встановлюється державою з врахуванням фізичних і психічних можливостей організму для формування здатності виробляти, висловлювати і здійснювати персоніфіковану волю⁹.

Таким чином, правоздатність і дієздатність — це юридично визнані властивості особистості дитини, обумовлені віковими властивостями, які змінюються залежно від віку, з яким закон пов’язує надання дитині прав і регулює поступове покладення на неї обов’язків.

Для характеристики правового статусу дитини першочергове значення має поняття правоздатності. У загальній теорії найбільш поширеним є наступне визначення: правоздатністю є визнана і гарантована державою здатність особи бути носієм передбачених законом прав і обов’язків. Таке розуміння правоздатності з незначними розходженнями поділяє більшість авторів¹⁰.

Правоздатність, як і правосуб’єктність, є загальною категорією для усіх галузей права та водночас по різному проявляє себе у різних галузях. При дослідженні проблем правоздатності вчені доводять наявність цивільної, цивільно-процесуальної, конституційної, адміністративної, трудової, сімейної правоздатності¹¹. Існування різногалузевої правоздатності визнається і в теорії права¹². Проте, ми спробуємо визначити загальні ознаки правоздатності дитини, притаманні кожній галузі права.

По-перше, ознакою правоздатності дитини є абстрактний характер наявних у дитини можливостей бути носієм прав і обов’язків. По-друге, правоздатність володіє наступними властивостями:

- постійністю повторення юридично значимих дій, які не потребують кожного разу правової регламентації для їх здійснення;
- невизначеністю правового змісту цих юридичних дій у рамках наявних можливостей;

⁸ Гражданское и торговое право капиталистических государств / Отв. ред. Е. А. Васильев. — М.: Международные отношения, 1993. — С. 62-63.

⁹ Алексеев С. С. Общая теория права. В двух томах. — М.: Юрид. лит., 1982. — Т. II. — С. 139.

¹⁰ Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства: Учебник. — М.: Норма, 1999. — С. 510; Братусь С. Н. Указ. работа. — С. 6; Толстой Ю. К. Указ. работа. — С. 9.

¹¹ Чернова Г. Ш. Некоторые вопросы гражданско-правового положения несовершеннолетних по новому гражданскому законодательству России: Дис. ... канд. юрид. наук. — СПб., 1997. — С. 12.

¹² Алексеев С. С. Указ. работа. — С. 144.

- відносно невизначеністю конкретних об'єктів щодо яких здійснюються юридично значимі дії.

По-третє, правоздатність виникає з моменту народження фізичної особи (а щодо відносин спадкування враховуються права ще не народженої дитини) і припиняється з її смертю (що стосується спадку, то воля спадкодавця враховується та захищається і після його смерті). Всі фізичні особи в Україні мають рівну і повну (за об'ємом) правоздатність.

Слід зауважити, що поняття правоздатності у літературі відповідає визначенню правоздатності у міжнародно-правових актах. Так, у міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року визначено, що кожна людина, де б вона не була, має право на визнання її правоздатності¹³. Дане положення закріплено, також і у Загальній конвенції прав людини 1948 року¹⁴.

Слід погодитися також з О. М. Нечаєвою, яка підкреслює, що неодмінною ознакою правоздатності фізичної особи — є її невідчужуваність. Від правоздатності неможливо відмовитися, її не можна передати іншій особі, не можна навіть у судовому порядку позбавити правоздатності¹⁵. Саме ця ознака найбільше підкреслює, що правоздатність, як стан людини, набувається з моменту народження. Таким чином, дана властивість у першу чергу властива дитині, а тому є елементом її правового статусу. Визнання дитини суб'єктом права здійснюється державою саме на основі наявності правоздатності. Проте, незважаючи на те, що правоздатність є певним чином абстрактним поняттям, вона диференціюється залежно від характеру врегульованих відносин. Ще на початку ХХ ст. М. М. Коркунов виділяв різні види правоздатності. На його думку, правоздатність може мати різний об'єм, залежно від обмежень. Обмеження правоздатності надзвичайно різноманітні, але всі вони можуть бути згруповані у чотири категорії: обмеження природні, суспільні, похідні від певних юридичних фактів і, на кінець, каральні¹⁶. Сьогодні перераховані вище обмеження, окрім таких, що пов'язані з природою особи, не сприймаються, окрім цього, видається, що у даному випадку мова йде не про правоздатність, а дієздатність у сучасному розумінні.

Як було зазначено вище, правосуб'єктність, а отже і правовий статус дитини включає не тільки правоздатність, але й дієздатність. Дієздатність вводить у правосуб'єктність активний елемент, однак як і правоздатність є не вродженою властивістю людини, а юридичною категорією.

Дієздатність — це реальна здатність (властивість) суб'єкта права своїми активними діями реалізовувати у відповідних правовідносинах свою правоздатність, набувати і здійснювати свої суб'єктивні права і обов'язки¹⁷.

Більш детально питання дієздатності врегульовані нормами галузевого законодавства: цивільного, сімейного, трудового, кримінального, адміністративного.

Найбільше уваги дієздатності дитини присвячено у нормах Цивільного кодексу України. Так, ст. 31 ЦКУ визначає дієздатність малолітньої особи, тобто дитини, яка не досягла чотирнадцяти років. Така дитина вправі самостійно вчиняти дрібні побутові правочини та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом¹⁸. При цьому, правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість. Вказані правочини малолітній може вчиняти за кошти, які їм надані їх законними представниками.

Після досягнення дитиною 14 років її дієздатність дещо розширюється. Вона має право вчиняти усі дії, які вчиняє малолітній, а також самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими

¹³ Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 р. // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2002. — № 1.

¹⁴ Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р., Ратифікована Постановою ВР УРСР від 27.02.1991 р. // ВВР УРСР. — 1991. — № 13. — Ст. 145.

¹⁵ Нечаєва А. М. О правоспособности и дееспособности физических лиц // Государство и право. — 2001. — № 2. — С. 29.

¹⁶ Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. — С. 186.

¹⁷ Нерсесянц В. С. Указ. работа. — С. 511.

¹⁸ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

документами юридичної особи; самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок).

Чинне сімейне законодавство України передбачає право дитини висловлювати свою думку, наприклад, дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном, при усиновленні дитини потрібна її згода тощо¹⁹.

З 14-літнім віком закон пов'язує й інше поняття, яке вживається при характеристиці статусу дитини — поняття неповнолітнього. Воно, на думку українського законодавства, свідчить не лише про розширення об'єму дієздатності дитини, але застосовується, насамперед, у зв'язку з встановленням для даної категорії осіб заходів юридичної, зокрема, кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні діяння.

Але перш за все, необхідно у позитивному плані розглянути дієздатність неповнолітніх, які досягли 16 років. З досягненням цього віку у неповнолітнього з'являється право на емансипацію, тобто повну дієздатність. У даному випадку неповнолітня особа визнається повністю повнолітньою, якщо працює за трудовим договором, або бажає займатися підприємницькою діяльністю, а також якщо записана матір'ю або батьком дитини.

Науці і практиці відомий ще один, передбачений законом спосіб набуття повної дієздатності до досягнення 18 років — це реєстрація шлюбу. Відповідно до ст. 23 Сімейного кодексу України, за заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам. Важливо зауважити, що емансипована фізична особа, чи особа, яка набула повну дієздатність, внаслідок реєстрації шлюбу, зберігає повну цивільну дієздатність навіть у разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття чи у разі припинення трудового договору, припинення фізичною особою підприємницької діяльності.

На жаль, наведені вище умови набуття повної дієздатності до досягнення особою 18 років у цивільному чи сімейному праві не тягнуть за собою настання такої ж дієздатності у інших галузях права. Так, наприклад, право обирати і бути обраним у конституційному праві може бути реалізовано лише по досягненню особою 18 років, незалежно від того, емансипована особа чи перебуває у шлюбі.

З врахуванням вказаного, слід визначитися щодо видів правосуб'єктності дитини. У юридичній літературі, як уже було зазначено, розрізняють загальну, галузеву і спеціальну правосуб'єктність²⁰. Усі три види правосуб'єктності, на наш погляд, мають безпосереднє відношення до дітей і можуть бути застосовані при характеристиці правового статусу дитини. Однак, враховуючи юридичну природу правового статусу дитини, вважаємо, що першочергове значення має загальна правосуб'єктність, яка дозволяє покласти на державу обов'язок чіткого правового закріплення прав дитини, а на батьків та осіб, які їх замінюють — забезпечення їх реалізації і захисту.

Крім вище перерахованих категорій правоздатності і дієздатності необхідно також охарактеризувати і деліктоздатність. У літературі більшість авторів розуміють деліктоздатність як здатність нести відповідальність за вчинене правопорушення²¹.

Однак, окремі автори розглядають її більш широко, вони вважають, що деліктоздатність означає здатність особи розумно оцінювати значення вчиненого, здатності усвідомлювати свої дії, керувати ними, а тому і нести відповідальність за свої проступки²². Іноді деліктоздатність трактують як здатність до вчинення правопорушень²³.

На нашу думку, вірним є погляд на поняття деліктоздатності як на здатність нести відповідальність за правопорушення, оскільки порушувати суб'єктивні права у деяких галузях права, наприклад у цивільному праві, здатна навіть недієздатна особа.

¹⁹ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // ВВР. — 2002. — № 21-22. — Ст. 135.

²⁰ Алексеев С. С. Указ. работа. — С. 144.

²¹ Живодерина О. А. Правосубъектность ребенка в семье // Вестник Южно-Уральского государственного университета. — 2002. — № 4. — С. 62; Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. — Рига, 1976. — С. 167.

²² Смирнов В. Т., Собчак А. А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. — Л., 1983. — С. 35.

²³ Братусь С. Н. Указ. работа. — С. 14.

Щодо того, яке місце у структурі правосуб'єктності займає деліктоздатність, то можна також виділити декілька підходів. Один з них визначає деліктоздатність як самостійний елемент правосуб'єктності поруч з правоздатністю і дієздатністю. Інший розглядає деліктоздатність як елемент дієздатності²⁴. Представники третього вважають здатність бути суб'єктом відповідальності видом (різновидом) дієздатності²⁵.

Якщо розглядати деліктоздатність як здатність нести відповідальність за свої дії, то слід погодитися з представниками другого підходу. Однак, правовий статус дитини є міжгалузевим, а тому зважаючи на те, що у цивільному праві існує інститут покладання відповідальності за правопорушення на інших осіб (наприклад, при гарантії, поруці). Правовою передумовою подібних обов'язків є не деліктоздатність суб'єкта, а його право і дієздатність. Слід погодитися і з думкою, що виділення деліктоздатності як самостійного елемента правосуб'єктності дозволяє розмежувати різні правові можливості і в її рамках розглянути весь об'єм і специфіку заходів відповідальності щодо конкретної категорії осіб з врахуванням об'єму право і дієздатності²⁶.

З'ясувавши теоретичні аспекти деліктоздатності, з'ясуємо з якого ж віку вона настає у різних галузях права. У кримінальному праві, відповідно до ст. 22 Кримінального кодексу України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років, особи, що вчинили найбільш важкі злочини (умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, бандитизм, зґвалтування тощо) підлягають кримінальній відповідальності у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років²⁷.

У цивільному праві, повна деліктоздатність настає з 18 років, неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону. Неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник²⁸.

В адміністративному праві, відповідно до ст. 12 Кодексу України про адміністративні правопорушення, адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку²⁹.

Таким чином, для визначення дитини суб'єктом права принципове значення мають теоретичне обґрунтування і юридичне закріплення його правоздатності і дієздатності, категорій від яких залежить не тільки потенційний об'єм прав і обов'язків, але й механізм їх реалізації, особливості взаємодії дитини з батьками, можливості держави через свої органи здійснювати контроль за забезпеченням прав дитини і виконання обов'язків батьків.

²⁴ Веберс Я. Р. Указ. работа. — С. 128; Смирнов В. Т., Собчак А. А. Указ. работа. — С. 35; Кузнецова Л. Г., Шевченко Я. Н. Указ. работа. — С. 18.

²⁵ Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву. — Л., 1955. — С. 56; Сырых В. М. Теория государства и права. — М., 2001. — С. 302.

²⁶ Иларионова Т. И. Структура гражданской правосубъектности // Правовые проблемы гражданской правосубъектности: Межвузовский сборник научных трудов. — Свердловск., 1978. — Вып. 62. — С. 64.

²⁷ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // ВВР. — 2001. — № 25-26. — Ст. 131.

²⁸ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

²⁹ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. // ВВР УРСР. — 1984. — додаток до № 51. — Ст. 1122.